

7. Трифонов Е.В. Распространение интеллектуального труда и демократизация собственности / Е.В. Трифонов [Электронный ресурс] // Креативная экономика. — 2012. — № 2 (62). — С. 10—16. — Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/articles/16756/>. — Заголовок з екрану.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012 р.

УДК 331

Зоря Т.М.,

канд. екон. наук, доц.,
кафедра управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Розглянуто актуальні питання міжнародної трудової міграції як однієї із основних форм міжнародних економічних відносин. Приділено особливу увагу дослідженню проблем експорту трудових ресурсів з України.

Рассмотрено актуальные вопросы международной трудовой миграции как одной из основных форм международных экономических отношений. Уделено особое внимание исследованию проблем экспорта трудовых ресурсов из Украины.

The pressing questions of international labour migration are considered as one of basic forms of international economic relations. The special attention to research of problems of export of labour resources is spared from Ukraine.

Ключові слова. Глобальна міграція, експорт трудових ресурсів, країна-експортер, країна-імпортер, міграційна хвиля, закордонні українці, нелегальна міграція.

Ключевые слова. Глобальная миграция, экспорт трудовых ресурсов, страна-экспортер, страна-импортер, миграционная волна, иностранные украинцы, нелегальная миграция.

Keywords. Global migration, export of labour resources, country-exporter, country-importer, migratory wave, foreign Ukrainians, illegal migration.

Вступ. Домінуючою тенденцією еволюції міжнародних економічних відносин є поглиблення процесів глобалізації та інтеграції. Внаслідок чого у світовому господарстві активізувалася одна із основних форм міжнародних економічних відносин — міжнародна трудова міграція. Історично спочатку переважала переселенська міграція населення, тобто така міграція, у результаті якої сформувалася значна частина населення США, Канади, Австралії та деяких інших країн, яка передбачала переміщення мігрантів через кордони держав і зміну місця проживання назавжди.

Міжнародна трудова міграція — це переміщення працездатного населення між державами під впливом суто економічних причин, тобто в пошуках заробітку. На відміну від переселенської міграції, вона припускає збереження постійного зв'язку мігранта зі своєю батьківщиною.

Відмінність понять «міграція населення» і «трудова міграція» також полягає в основній меті. Якщо міграція населення — це переміщення людей (сімей) у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку нового місця постійного проживання, то міграція трудових ресурсів — це переміщення людей у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку місця роботи без зміни місця постійного проживання.

На практиці досить складно відокремити ці види міграції, оскільки відмінність між ними досить умовна. Якими б не були первісні мотиви міграцій, останні є явищем передусім економічним, зумовленим пошуком нового робочого місця. До того ж у складі мігрантів, які змінюють місце проживання (стаціонарна міграція), 75—90 % населення перебуває у працездатному віці, тобто трудовий мотив у них є дещо завуальованим. Отже, міграція населення має також трудовий характер і є фактором формування пропозиції робочої сили на міжнародному, національному та регіональних ринках праці [1].

У даний час у загальному обсязі міжнародної міграції переважає трудова міграція, яка набула значного поширення після Другої світової війни. Найбільшу її частку складають представники робочих спеціальностей, але в ній беруть участь також і висококваліфіковані працівники. До недавня вона носила стихійний характер, але практично всі країни світу активно впливають на міграційні процеси й намагаються ввести їх в організаційні рамки. Державне регулювання спрямовується на отримання максимального ефекту від позитивних наслідків міжнародної міграції, і зведення до мінімуму негативних наслідків цього явища як для країн-експортерів, так і для країн-імпортерів [2].

Постановка завдання. Дослідити соціально-економічні наслідки міжнародної трудової міграції, зокрема проблеми експорту трудових ресурсів з України.

Результати дослідження. За даними Міжнародної організації з міграції щорічно в пошуках роботи у світі мігрує 25 млн осіб, а із врахуванням обсягів нелегальної міграції ця кількість збільшується у 3—5 рази. Певним чином це віддзеркалює ситуацію, яка склалася в Україні. На сьогодні складно підрахувати кількість українців, які працюють за кордоном. Але оприлюднені ООН дані свідчать, що кількість українських трудових мігрантів, які постійно перебувають за межами країни, становить близько 8 млн осіб, а в сезонний пік їхня кількість збільшується. Таким чином, український ринок праці давно уже став складовою частиною світового ринку праці, а Україна стала п'ятою державою у світі за кількістю тих, хто шукає роботу за кордоном (більше вихідців тільки з Мексики, Індії, Росії та Китаю).

Згідно з рейтингом Світового банку, за підсумками 2010 року Україна посіла 20-те місце за надходженням валюти від громадян, які працюють за кордоном. За даними Світового банку, від українських заробітчан надійшло \$5,6 млрд (за даними НБУ — \$5,8 млрд). Сусідами України за цим рейтингом стали США, де надходження валюти від її заробітчан становило \$5,277 млрд, і Росія з показником \$5,263 млрд. Експорт своїх трудових ресурсів з метою отримання високої валютної виручки використовують багато країн світу, і дуже успішно. Мексика за підсумками 2010 року отримала за рахунок своїх гастербайтерів \$22 млрд, а Філіппіни — \$21 млрд. Але і вони не можуть змагатися з Індією та Китаєм. За підсумками 2010 року, китайські гастербайтери перерахували на батьківщину \$54 млрд, а індійські — \$51 млрд.

Але не варто вважати, що лише країни, що розвиваються, орієнтуються на експорт своєї робочої сили. Та ж Франція у 2010 році отримала від своїх співгромадян, що працюють за кордоном, більше ніж \$15 млрд, а Німеччина — \$11 млрд. Інша справа, що французи та німці, які працюють за кордоном, — це насамперед висококваліфіковані фахівці, які наймаються французькими й німецькими компаніями для роботи за кордоном. Наші ж заробітчани, за рідкісним винятком, — це перш за все низькокваліфікована робоча сила, яка дуже часто працює за кордоном нелегально. Основною сферою їх зайнятості є переважно будівництво, далі — робота домашньої прислуги, сільське господарство, торгівля та промисловість.

Досліджуючи еволюцію масової трудової міграції з території України приходимо до висновків, що від першої міграційної хвилі до четвертої простежується зростання освітнього рівня емігрантів. Тоді як перші емігранти були переважно неосвічені, і тому виконували некваліфіковану, найважчу роботу в країнах оселення, то другою й третьою хвилею мігрували за кордон в основному люди освічені. З їхнього середовища вийшли лідери громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Еміграція другої й третьої хвилі відзначається високим рівнем громадсько-політичної організованості [3].

Справа у тому, що у старій та новітній еміграції різні життєві цілі. Стара еміграція, або діаспора (офіційна назва — закордонні українці; у березні 2004 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про правовий статус закордонних українців»), — це громадяни країн свого оселення, добробут і всі права яких цілком забезпечені. Новітні ж трудові мігранти й емігранти залишаються громадянами України — в основному вони приїхали на певний час, щоб у різний спосіб поліпшити свій добробут і повернутися до України.

Найбільша проблема четвертої міграційної хвилі, особливо нелегальних мігрантів, — це їх правова незахищеність як з боку нашої держави, так і з боку країн їхнього перебування. В Україні на законодавчому рівні не передбачено проведення досліджень з питань статистичного обліку та причин відтоку фахівців за кордон, як наслідок — відсутня стратегія захисту й розвитку духовно-інтелектуального ресурсу нації. Затягується процес приєднання України до міжнародних конвенцій з питань соціального захисту трудових мігрантів, недосконалий механізм легального працевлаштування мігрантів за кордоном на підставі системи міждержавних і міжурядових угод. А з огляду на масштаби цього явища можна лише здогадуватися про глибину соціально-психологічних деформацій українських емігрантів за кордоном та їхніх сімей в Україні.

Проблематика демографічної ситуації в Україні полягає в неповноцінності її структури, оскільки середній клас нашого суспільства фактично формується за кордоном із трудових мігрантів.

Соціально-економічні наслідки міжнародної трудової міграції для кожної країни оцінюються індивідуально. Оскільки мають позитивні та негативні сторони як для країн-імпортерів, так і країн-експортерів трудових ресурсів, але серед них виділяються основні, які притаманні практично всім.

Для країн-імпортерів трудових ресурсів позитивним є:

— *отримання дешевої та молоді робочої сили.* Така пропозиція створює зацікавленість з боку роботодавців, так як дозволяє здійснювати значну економію фінансових ресурсів. Погоджуючись на важкі умови праці наймані працівники встеж отримують заробіток значно вищий ніж у власній країні. Мігрують в основному працездатні молоді люди до високорозвинутих країн, серед більшості яких спостерігаються тенденції старіння населення та нестачі працівників у певних секторах ринку праці;

— *отримання підготовлених фахівців.* Позитивно впливає на ефективність виробництва країн-імпортерів, оскільки призводить до підвищення конкуренції на внутрішньому ринку праці та дозволяє роботодавцям обрати кваліфікованого працівника, який орієнтується в сучасних технологіях. Місцеві виробники отримують можливість впровадити у виробництво нові технологічні рішення, не витративши при цьому коштів на перекваліфікацію та навчання персоналу;

— *переважання інтенсивного типу економіки.* Правильна побудова міграційної політики сприяє підвищенню ефективності праці, наповненню державного бюджету та прискорює економічне зростання країн-імпортерів.

Для країн-експортерів трудових ресурсів вигоди полягають у:

- *отриманні міграційного капіталу*, який є значним інвестиційним джерелом надходжень валюти в національну економіку. В країнах, що розвиваються, міграційний капітал значно перевищує обсяги міжнародної технічної допомоги та виступає ефективним інструментом боротьби з бідністю. Завдяки створенню мультиплікаційного ефекту зростає споживчий попит населення, а зростання споживання збільшує доходи бюджетів через сплату прямих і непрямих податків, що в цілому сприяє поживленню економіки країн;

- *стимулюванні розвитку фінансово-банківського сектору*. Завдяки масштабним потокам міграційного капіталу відбуваються структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються;

- *скороченні безробіття власного населення*. Відчутно послаблюється напруга на ринку праці, зменшується рівень зареєстрованого і прихованого безробіття;

- *підвищенні кваліфікації мігрантів*. Повертаючись на батьківщину, мігранти привозять з собою не тільки матеріальні цінності, але й передовий досвід роботи.

Негативні наслідки міграції для країн-імпортерів:

- *виникнення додаткових проблем, пов'язаних із соціальним захистом емігрантів*. Державне регулювання міжнародних економічних відносин сприяє вирішенню проблем соціального захисту емігрантів. Прагнення кожної держави захистити свого громадянина за кордоном вимагає відповідного відношення з боку інших держав;

- *поглиблення проблеми пошуку місця роботи для місцевого населення країни* — імпортера трудових ресурсів. Утворення «подвійного» ринку праці спричиняє більш жорстку конкуренцію та знижує ціну праці на внутрішньому ринку;

- *наявність нелегальних мігрантів*. Дана ситуація провокує розвиток криміналітету, підриває правову систему. Емігранти через страх депортації уникають контактів з органами влади та правопорядку країни. Опинившись поза законом, вони мимоволі діють не в рамках встановлених законом норм і принципів. Тому емігранти, які позбавлені опіки країни, з якої прибули, часто стають тягарем для соціальної системи приймаючої держави;

- *відтік національної валюти у формі вивозу чи переказу*. Проблема відтоку національної валюти триває до тих пір, поки в країні знаходяться емігранти. Як правило, розрахунки відбуваються у доларах США та євро;

- *втрата вивчених дешевих спеціалістів-емігрантів при їх репатріації на батьківщину*. Щойно прибула робоча сила потребує навичок роботи, що спонукає роботодавців проводити курс навчання. Виявляється, що вигідніше навчити емігранта й платити йому занижену заробітну плату, ніж прийняти громадянина своєї держави та забезпечити достойну оплату праці. Організація навчання вимагає від роботодавців прикладання певних зусиль і фінансування.

Негативні наслідки міграції для країн-експортерів:

- *втрата кваліфікованих спеціалістів, так званий «відтік мізків»*. Освітня система, яка працює в основному за рахунок витрат державного бюджету, здійснює підготовку фахівців, які будуть створювати додану вартість за межами країни. Більш того, неконтрольована міграція спотворює професійно-кваліфікаційну структуру трудового ресурсу країни та не дозволяє здійснювати його планування. Державне замовлення на підготовку спеціалістів вже не відображає об'єктивної потреби економіки;

- *додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів*. У результаті «відтоку мізків» країна опиняється в ситуації, коли утворюється дефіцит потрібних спеціалістів і постає питання про їх підготовку;

— *зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку*. Відбувається в наслідок збільшення валютних ресурсів окремих сімей без відповідного підвищення купівельної спроможності основної маси населення;

— *виникнення тенденції до спаду темпів економічного зростання*. Трудові мігранти у найпродуктивніший період свого життя не беруть жодної участі у створенні національного доходу. Масова трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціальних фондів через відсутність відрахувань із заробітної плати мігрантів. Держава втрачає свій кращий трудовий потенціал, що й призводить до негативних соціально-економічних наслідків.

Прихильники ж глобальної міграції вважають її позитивним явищем та наполягають на ефективному використанні міграційних процесів у рамках міжнародного ринку праці. Абсолютизуючи потреби міжнародного ринку праці, вони лишають поза увагою безпеку внутрішніх ринків, на яких ціна праці в кілька разів нижча та відбувається депрофесіоналізація і виникає дефіцит кваліфікованих фахівців.

Весь комплекс проблем масової трудової міграції з території України та соціально-економічних причин, що їх породили, можливо подолати тільки на правовій основі ґрунтовно розроблених і послідовно впроваджених Національної стратегії злагодженого розвитку України, Національної стратегії співпраці України з українцями за кордоном, Національної концепції міграційної політики України [4]. А також забезпечення розробки та реалізації комплексної соціально-економічної Державної програми «Повернення на батьківщину українських трудових мігрантів», основними складовими якої має стати захист внутрішнього ринку праці України від дешевої іноземної робочої сили та підвищення ціни праці на внутрішньому ринку. Як приклад, може слугувати досвід Казахстану, де така стратегія успішно здійснюється: за 12 років дії Закону Республіки Казахстан «Про міграцію населення» та Державної програми «Повернення оролманів (репатріантів)» на батьківщину повернулося п'ять мільйонів казахів. Отже, така країна має потужну перспективу соціокультурного саморозвитку корінного народу, а не тільки економічну привабливість для чужинців.

Висновки. Маючи значну частину своїх громадян за кордоном, представники державної влади в Україні не займаються системним розв'язанням проблем пов'язаних із масовою трудовою міграцією. Зокрема, не розроблено науково й геополітично обґрунтованої стратегії співпраці з українцями за кордоном. Враховуючи те, що міжнародна трудова міграція має як для держави, так і самих мігрантів позитивні та негативні соціально-економічні наслідки, важливо виробити таку державну міграційну політику, яка могла б подолати негативні сторони цього явища і раціонально використовувати позитивні для економічного розвитку країни. Нині ж енергія творчої праці близько 8 мільйонів потенційного середнього класу марнується на чужині, а Україна втрачає своє чергове покоління.

Література

1. *Петрова Т. П.* Концепція державної міграційної політики: цільова орієнтація і основні напрямки. — К.: НЦЗРП, 1996. — С. 8.
2. *Зовнішня трудова міграція населення України* // Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. — С. 27.
3. *Українське суспільство 1992—2008: соціологічний моніторинг* /за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. — С. 607.
4. *Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні*. — К.: ETF, 2008.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2012 р.